

6. *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zaryse . – Warszawa, 1880. – Т.ІІ. – 397 s.
7. *Korzon T.* Historia Polski. – Kijów, 1918. – 372 s.
8. *Korzon T.* Dzieje wojen i wojskowsci w Polsce. – Lwow ; Warszawa ; Kraków, 1923. – Т. I. – 383 s.
9. *Korzon T.* Dzieje wojen i wojskowsci w Polsce. – Lwow ; Warszawa ; Kraków, 1912. – Т. II. – 528 s.
10. *Naruszewicz A.* Żywot J.K. Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W. Ks. Lit. – Pszemysl, 1858. – Т. II. – 279 s.
11. *Szujski J.* Dzieje Polski podług ostatnich badań. – Lwów, 1864. – Т. 3. – Królowie wolno obrani. –Część I. 1572–1668. – 497 s.
12. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. Opowiadania i roztrząsania historyczne. – Kraków, 1885. – Т.І. – 402 s.

Ребенок В. Українська козаччина початку XVII ст. в історичних дослідженнях Т. Корзона (з дореволюційних фондів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя)

Автор аналізує й висвітлює погляди польського історика другої половини XIX – першої третини XX ст. Тадеуша Корзона на історію українського козацтва початку XVII ст., викладені в його дослідженнях, збережених у полоністичних фондах НДУ ім. М. Гоголя.

Ключові слова: українське козацтво, Т. Корзон, бібліотека, початок XVII ст.

Ребенок В. Украинское казачество начала XVII в. в исторических исследованиях Т. Корзона (с дореволюционных фондов Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя)

Автор анализирует и освещает взгляды польского историка второй половины XIX – первой трети XX в. Тадеуша Корзона на историю украинского казачества начала XVII в., изложенные в его исследованиях, сохранившихся в дореволюционных фондах НГУ им. Н. Гоголя.

Ключевые слова: украинское казачество, Т. Корзон, библиотека, начало XVII в.

Rebenok V. The Ukrainian Cossacks of the beginning of the XVII century in T. Korzon's historical researches in the polonistic collection of Nizhyn Mykola Hohol State University

The author analyzes and highlights the views of the Polish historian of the second half of 19 – the first third of 20 century Tadeush Korzon on the history of the Ukrainian Cossacks of the beginning of the XVII century, represented in his studies, which is preserved in the Polonistic Funds of Nizhyn Mykola Hohol State University.

Key words: Ukrainian Cossacks, T. Korzon, polonistic, library, beginning of 17 century.

[надійшло до редакції: 01.10.2018 р.]

УДК 94(477)«1672»

Віталій МАМАЛАГА
(Батурин)

«Десять бочок білого заліза». Епізод з історії господарської діяльності гетьмана Дем'яна Ігнатовича

Фактів багато не буває. Для історичної науки ці слова особливо актуальні. Зайвим буде казати, що тільки спираючись на широкий і деталізований матеріал можна врешті-решт сподіватися отримати вірне уявлення про те чи інше явище, постать чи подію.

Тому особливе значення має вивчення проблем «мікроісторичного» рівня – третьюрядних епізодів історії. Наша робота присвячена подібній історії, що відбувалася навколо десяти бочок білого заліза, які належали гетьману Дем'яну Ігнатовичу. Щоправда, з урахуванням того, якої ваги надавали цьому питанню найвищі посадовці Гетьманщини, можна вважати, що цей епізод все ж не був третьюрядним.

У березні 1672 р. група козацьких старшин за участі керівників московського гарнізону м. Батурина організували заколот проти гетьмана Д. Ігнатовича, в результаті якого останнього було заарештовано та відправлено до Москви. Відразу після вказаних подій групою старшин-заколотників до царя було відправлено відомий документ – т.зв. «Просительныя статьи». Цей документ складався з семи пунктів, серед яких поміж важливими політичними та військовими питаннями (як-то організація виборів нового гетьмана, інформування українського суспільства щодо перемовин між царем і польським королем, посилення московських гарнізонів в Україні, тощо), виділяється пункт № 6: «Милости просити у великого государя нашего, царского пресветлого величества, о железе белом десяти бочекъ, что дано было на строение церквей нежинские и батуринские бывшему гетману, чтобъ то железо изъ Севска отдано было». Особливо наведений пункт кидається в очі на фоні того, що пункт № 4 цього документу стосується врегулювання питання подальшої долі всього майна гетьмана загалом [1]. Подібна особлива увага представників найвищої козацької еліти в такий дуже складний момент сама собою викликає цікавість та є підставою спробувати прослідкувати долю цих «десяти бочок білого заліза».

Цікаво, що цар, відповівши на «Просительныя статьи» по кожному пункту, лише пункт № 6 повністю проігнорував. При чому відповідь на пункт № 4 звучала таким чином: «Великий государ, его царское величество, указаль изменника Демка Игнатова животы, по челобитью начальныхъ людей и всего войска запорожского, отдать на церковное строение» [2]. Чи пов'язана була така відповідь з тим, що в Москві вважали недоречним приділяти увагу окремому випадку за наявності більш широкого рішення щодо майна гетьмана, чи відверто бажали утримати за собою саме це залізо, не відомо. Але в подальшому старшині довелося ще як мінімум один раз звертатися до царя щодо вирішення долі цих «десяти бочок білого заліза».

На превелике щастя, в матеріалах архівів збереглися відомості, які дозволяють відтворити «шлях «бочок» і до, і після усунення гетьмана від влади.

У лютому 1672 р. гетьман Д. Ігнатович відправив до Москви посольство на чолі з ніжинським протопопом Семеном Адамовичем і генеральним осавулом Павлом Грибовичем. У складі посольства знаходився військовий товариш Михайло Миклашевський, довірена особа гетьмана. Останньому, зокрема, було доручено зробити в Москві деякі закупки для особистих потреб Д. Ігнатовича. Щодо цього збереглася «пам'ять», видана гетьманом М. Миклашевському, яка сама собою є унікальним свідченням господарської діяльності Д. Ігнатовича. М. Миклашевському наказувалось купити у Москві дефіцитні на той час в Україні товари західноєвропейського та східного походження, а також соболині шкурки – традиційний предмет московського експорту. Необхідність купувати такі товари в Москві, швидше за все, була пов'язана з тим, що на західних і південних кордонах Лівобережної Гетьманщини йшла війна і торгівельний

обмін був перерваний. Серед замовлених гетьманом товарів, окрім декількох пар соболів, були адамашкова тканина, китайкова тканина трьох кольорів, сукно (ймовірно малося на увазі високоякісне західноєвропейське сукно) та біле залізо в кількості десяти бочок. «Пам'ять» була оформлена у вигляді грамоти з особистим підписом гетьмана, скріплена військовою печаткою [3].

Навіщо гетьману знадобилось оформляти замовлення особистого характеру у вигляді державного документу – не дуже зрозуміло. Питання, чи було подібне розповсюдженою практикою в Гетьманщині, – ще потребує дослідження. Хоча текст «пам'яті» звернутий виключно до М. Миклашевського, і навіть вказана сума грошей, отримана останнім для купівель, – можна припустити, що таким чином гетьман сподівався отримати якийсь сприяння з боку московського уряду в придбанні вказаних речей. Тим більше, як випливає з документів пізнішого походження, він отримав бажані товари від царя в якості пожалування [4]. Це підтверджує й той факт, що оригінал «пам'яті» опинився серед матеріалів архівів московських урядових установ і наразі зберігається у Російському державному архіві давніх актів [5]. Можливо, таким і був гетьманський розрахунок. Але за браком прямих вказівок, ми все ж утримаємося від підозр у якійсь витонченій підступності гетьмана.

М. Миклашевський виконав наказ гетьмана і вирушив з Москви до Батурина. Вже у Севську, у зв'язку із надходженням відомостей про усунення Д. Ігнатовича від влади, М. Миклашевського було затримано, а супроводжувані ним товари, в т.ч. й «десять бочок білого заліза», – відібрано [6].

Якими ж були плани Д. Ігнатовича щодо використання «білого заліза» і що воно собою являло в принципі? Доступні джерела містять не так багато згадок про використання цього матеріалу в Лівобережній Гетьманщині, але така ситуація швидше викликана не рідкістю його чи вузькістю сфери використання в цьому регіоні, а, швидше, недостатньою збереженістю джерел.

Загалом термін «біле залізо» використовувався у XVII ст. у двох значеннях. По-перше, так у Західній Європі ще від часу Олександра Македонського називалась вуглецева сталь індійського походження з природних родовищ вуглецевого заліза [7]. В Україні XVII ст. якщо й знали про нього, то навряд чи широко використовували. Проте, як мінімум, така сталь точно не була відома під цією назвою. По-друге, «білим залізом» називався листовий метал, у теперішніх термінах – бляха або жерсть. У XVII ст. такий матеріал виготовлявся лише в Західній Європі і саме під назвою «біле залізо» експортувався до східноєвропейських країн, у т.ч. й України [8].

Документи, які згадують біле залізо, придбане Д. Ігнатовичем, не конкретизують, як саме воно мало застосовуватися, вказуючи тільки «на церковное строение» [9]. Але з інших джерел ми знаємо, що закордонне листове «біле залізо» використовувалося в добу Гетьманщини як матеріал для виготовлення покрівлі, переважно церков [10]. Окрім цього, відомості пізніших джерел дозволяють стверджувати, що цей матеріал заповувався зокрема й для соборної церкви Живоначальної Трійці в Батурині [11].

Цікавим є те, які одиниці вимірювання вживалися відносно «білого заліза». Гетьман у своїй «пам'яті» М. Миклашевському наказує купити десять *фас* «білого заліза». Саме в таких одиницях вимірює його гетьман Данило Апостол в своєму листі Григорію

Скорупі від 1731 р. [12]. В свою чергу, в джерелах московського походження «біле залізо» вимірюють бочками. Але в даному випадку бочка – не одиниця вимірювання, а бочка в буквальному сенсі. Адже «біле залізо» зазвичай транспортувалося в бочках, куди складали скручені листи. Таким чином у великій бочці вміщувалося по декілька сотень листів [13]. У принципі, на той час існувала й *бочка* як одиниця вимірювання. Тому є спокуса ототожнити *фас* з *бочкою* як одиницею вимірювання. При чому типів *бочок* як одиниць вимірювання існувало безліч, і об'єм їх міг варіювати від 100 до 400 л [14]. Але відомості досліджень з історичної метрології твердять, що і *бочка*, і *фас* в Україні існували як окремі одиниці вимірювання, причому відносно *фасу* дослідниками вказується менший різнобій у величинах. За їх твердженням, один *фас* дорівнював 204 л [15]. На жаль, з урахуванням того, що не відомий ні точний спосіб складання листового заліза в бочки, ні параметри листа, ні характеристики металу, ні конструктивні особливості бочки, – утримаємося від спроб встановити, яка площа покрівлі могла бути покритою «десятьма бочками білого заліза». Але зазначимо, що цінність їх було достатньо високою, щоб викликати особливу увагу на найвищому державному рівні.

Як зазначалося вище, цар у відповіді на «Просительные статьи» не торкнувся прохання старшини віддати «біле залізо» до України. Але, все ж, його доля була вирішена. Вказані «десять бочок» перейшли не до військового скарбу, як передбачалося «Просительными статьями», а стали особистою власністю генерального писаря Карпа Мокрієвича, який як посланець старшин-заколотників вирушив до Москви [16]. Чи це сталося в результаті прохання самого генерального писаря, який вирішив використати наближеність до царя у своїх особистих інтересах, чи було власною ініціативою царського уряду – не відомо. Також не відомо, яким чином генеральний писар розпорядився цим цінним матеріалом, що викликав стільки уваги з боку українських можновладців.

Розглянутий епізод вказує на те, що гетьман Д. Ігнатович все ж встиг дещо зробити для своєї столиці в плані масштабного будівництва, що в цілому раніше заперечувалося дослідниками. Себто, якщо в березні 1672 р. купували покрівельне залізо для батуринської соборної церкви Живоначальної Трійці, то на той час вона була вже на завершальному етапі свого будівництва. На жаль, згадана зміна влади і, зокрема, егоїстичні дії генерального писаря К. Мокрієвича призупинили роботи. І тільки через рік, у березні 1673 р. вже новий гетьман Іван Самойлович отримав із Москви покрівельне залізо та книжки для Троїцької церкви, а також золото та срібло для її ж оздоблення [17].

Таким чином, історія з «десятьма бочками білого заліза» є наглядною ілюстрацією тодішніх майнових і господарських відносин. Безумовно, ця історія є сама собою цікавою і такою, що характеризує атмосферу тогочасного суспільства.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1877. – Т. 9. – С. 834.
2. Там само. – С. 835-836.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. КМФ-41, оп. 1, спр. 91, арк. 94.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1877. – Т. 9. – С. 700–701.
5. Малороссийский приказ. Описи фонда № 229 Российского государственного архива древних актов / Отв. ред. Т.Г. Таирова-Яковлева. – М. : Древлехранилище, 2012. – С. 99.

6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1877. – Т. 9. – С. 679, 701.
7. Индийское оружие // Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1894. – Т.13. – С. 107.
8. *Завьялов В.И.* Русское кузнечное ремесло в золотордынский период и эпоху Московского государства / В.И. Завьялов, Л.С.Розанова, Н.Н.Терехова. – М.: Знак, 2007. – С. 151.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1877. – Т. 9. – С. 701.
10. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. XVII – XVIII в. – К., 1884. – С. 194.
11. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1879. – Т. 11. – С. 213.
12. Сулимовский архив... – С. 194
13. *Завьялов В.И.* Вказана праця. – С. 151.
14. *Ісаєвич Я.* Деякі питання української метрології XVI–XVIII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління. – К., 1961. – №2 (46). – С. 11–12.
15. *Герасименко Н.* З історії мір місткості і ваги на Волині і Наддніпрянщині в XIV-першій половині XVII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 186.
16. Малороссийский приказ... – С. 243, 245.
17. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1879. – Т. 11. – С. 213.

***Мамалага В.* «Десять бочок білого заліза». Епізод з історії господарської діяльності гетьмана Дем'яна Ігнатовича**

У статті розглядається епізод, пов'язаний з будівництвом гетьманом Д. Ігнатовичем соборної церкви Живоначальної Трійці в Батурині. Досліджуються плани гетьмана щодо купівлі білого заліза, їх реалізація, та подальша доля придбаних матеріалів. Також встановлюється походження та характеристики цього матеріалу, особливості його метрології.

Ключові слова: Д. Ігнатович, К. Мокрієвич, біле залізо, Батурин, Трійська церква, історична метрологія, 1672 р.

***Мамалага В.* «Десять бочек белого железа». Эпизод из истории хозяйственной деятельности гетмана Демьяна Игнатовича**

В статье рассматривается эпизод, связанный со строительством гетманом Д.Игнатовичем соборной церкви Живоначальной Троицы в Батурине. Исследуются планы гетмана относительно покупки белого железа, их реализация и дальнейшая судьба приобретенных материалов. Также устанавливается происхождение и характеристики этого материала, особенности его метрологии.

Ключевые слова: Д.Игнатович, К.Мокриевич, белое железо, Батурин, Троицкая церковь, историческая метрология.

***Mamalaha V.* «Ten barrels of white iron». An episode in the history of economic activity of Hetman Demian Ihnatovych**

The article deals with the episode associated with the construction of the Cathedral Church of the Living Trinity in Baturyn by Hetman D. Ihnatovych. The plans of Hetman concerning the purchase of white iron, their realization, and the further fate of the acquired materials are studied. It also establishes the origin and characteristics of this material, especially its metrology.

Key words: D. Ihnatovych, K. Mokriievych, white iron, Baturyn, Trinity church, historical metrology.

[надійшло до редакції: 25.09.2018 р.]